

Ignacio Tébar Rubio-Manzanares. 2017. *Derecho penal del enemigo en el primer franquismo*. Alacant: Publicacions de la Universitat d'Alacant, 260 p.

MARIA JESÚS GUARDIOLA LAGO

Universitat Autònoma de Barcelona (Espanya)

orcid.org/0000-0001-5534-7990

doi: <https://dx.doi.org/10.7238/dd.voi6.3156>

La monografia de què tinc oportunitat de donar compte tracta sobre el dret penal de l'enemic instaurat pel règim franquista des del 1938 —any de formació del primer govern de Franco— fins al 1944, quan es va aprovar el nou Codi penal franquista. L'expressió “dret penal de l'enemic”, popularitzada pel penalista Günther Jakobs a finals del segle xx, fa referència a una realitat que ni és nova ni malauradament es troba erradicada, a parer meu. Alludeix a la construcció teòrica d'un dret penal dividit entre els que poden ser considerats ciutadans i els que són considerats enemics per la seva perillositat i per haver-se decidit a apartar-se de les normes. És precisament perquè són *els altres*, perquè no se'ls considera com a persones, que es poden relaxar els principis i garanties pròpies d'un dret penal. Aquesta tendència politicocriminal es caracteritza per un gran avançament en el temps de la punibilitat —se sanciona el subjecte en estadis molt previs al que es considera el fet delictiu—, per unes penes previstes desproporcionadament elevades i per la desaparició o relativització de les garanties processals i penals. L'autor d'aquesta obra no fa, això no obstant, una dissertació purament teòrica d'aquest concepte sinó que el va dibuixant, minuciosament, en la legislació i en la pràctica judicial de la primera etapa del franquisme, comparant la legislació i processos excepcionals contra l'enemic de la nova comunitat política amb la legislació i pràctiques penals ordinàries.

Concretament, al capítol I, analitza el que s'anomena el “dret penal de l'enemic d'*excepció*” —aplicable al que és políticament contrari—, el qual assoleix quotes més altes d'arbitrarietat. Sorpren el fet que, en una data molt primerenca —el 28 de juliol de 1936—, es publicqués un ban de guerra en què es desnaturalitzava el delictes de rebel·lió i s'ordenava un

judici militar de tots els delictes comesos a partir del 18 de juliol. Aquest ban, com afirma l'autor, permetia perseguir tota conducta susceptible de defensar el Front Popular sota el delicte de rebel·lió militar, inclosos certs comportaments sense significació política. Tébar apunta que és així com els protagonistes del cop d'estat van acusar de rebel·lió els que defensaven l'ordre constitucional. Militars, governadors civils o alcaldes que es van mantenir fidels a la República van ser afusellats com a traïdors després de ser condemnats en consells de guerra sumaríssims, tot i que durant els primers mesos del cop d'estat se'ls assassinava sense cap tràmit. També es va suprimir el tribunal del jurat pel Decret número 102, del 8 de setembre de 1936, i es van illegalitzar els partits, agrupacions polítiques o socials integrades al Front Popular pel Decret número 107, del 13 de setembre de 1936. Aquest darrer decret és considerat com una de les primeres identificacions jurídiques de l'enemic, atès que fa referència de manera clara a aquells contra els quals es dirigia la repressió. Pocs dies després, en el Decret número 138, del 29 de setembre, Francisco Franco va ser nomenat Generalísimo de las Fuerzas Armadas y General Jefe de los Ejércitos de Operaciones. Tot i que la prefectura de l'Estat va ser molt controvertida, Franco també va aconseguir ser nomenat cap de Govern de l'Estat espanyol. Tanmateix, com afirma Tébar, en aquell moment aquest nomenament era d'una gran provisionalitat, i així era percebut pels *rebels*.

Finalitzada la primera fase del *terror calent*, la repressió exigia oferir una imatge més legalista. La tasca principal dels vencedors de la Guerra Civil es va centrar a diferenciar i a classificar els desafectes, cosa que requeria un gran esforç d'informació. Amb aquest objectiu, es va crear la Delegación del Estado para la Recuperación de Documentos, que va centralitzar els serveis especialitzats a classificar les dades de partits, organitzacions o persones susceptibles de subministrar a l'Estat informació referent als seus enemics. Amb aquesta base de dades, es proporcionava la informació necessària als diferents tribunals militars, als tribunals de Responsabilitats Polítiques o a les comissions de depuració.

Quan la victòria del dictador era imminent, es va instaurar una jurisdicció extraordinària per establir les responsabilitats polítiques dels suposats culpables de rebel·lió militar, la Ley de Responsabilidades Políticas, del 9 de febrer de 1939. Tot i que pretenia ser una llei per jutjar les

responsabilitats civils derivades dels suposats actes criminals comesos pels partidaris del Front Popular i dels lleials a la República, la duresa de les mesures i els càstigs imposats la van convertir, segons l'autor, en un altre instrument penal per eliminar i asfixiar econòmicament el vençut, tot i vulnerar principis bàsics del dret penal com la irretroactivitat o el principi *non bis in idem*. De la llei en destaca la seva aplicació retroactiva per l'article 1, que atribuïa responsabilitat des de l'1 d'octubre de 1934, tant per acció com per omissió.¹ Entre els supòsits de responsabilitat hi havia, per exemple, haver constatat com a afiliat de partits i agrupacions sindicals, pertànyer a la maçoneria o haver induït a la realització d'algun dels fets inclosos en els apartats anteriors. Entre les sancions que es preveïen hi havia la inhabilitació, el desterrament, la relegació a les possessions africanes, la pèrdua total de béns, el pagament d'una quantitat fixa, etc. El zel de recaptació no s'aturava ni amb la mort, atès que les sancions econòmiques podien recaure sobre els hereus, amb l'excepció dels que haguessin prestat «eminentes servicios al Movimiento Nacional o hubiesen mostrado pública adhesión a los postulados del mismo».² La composició tripartida del Tribunal Nacional la formaven representants de l'Exèrcit, de la Magistratura, i de FET y de las JONS. Cal tenir en compte que qualsevol persona podia iniciar el procediment, la qual cosa facilitava que s'usés la justícia per a finalitats vindicatives o lucratives.

Una altra jurisdicció extraordinària va ser la instaurada per la Ley para la Represión de la Masonería y el Comunismo, de l'1 de març del 1940, que va constituir, com apunta l'autor, un instrument que penalitzava la pertinença, en si mateixa, a un grup. El preàmbul d'aquesta llei recull, segons Tébar, tots els mites sobre la vinculació de la maçoneria als *desastres* d'Espanya i moltes altres faules anticomunistes. Resulten il·lustratives les paraules d'Antonio Luna García, que el 1940 afirmava que «la Masonería es

1 «Se declara la responsabilidad política de las personas, tanto jurídicas como físicas, que desde primero de octubre de mil novecientos treinta y cuatro y antes de dieciocho de julio de mil novecientos treinta y seis, contribuyeron a crear o agravar la subversión de todo orden de que se hizo víctima a España y de aquellas otras que, a partir de la segunda de dichas fechas, se hayan opuesto o se opongan al Movimiento Nacional con actos concretos o con pasividad grave», Ley de Responsabilidades Políticas, art. 1, Boletín Oficial del Estado, núm. 44 (9 feb. 1939), 829.

2 Ley de Responsabilidades Políticas, art. 15, Boletín Oficial del Estado, núm. 44 (9 feb. 1939), 829.

la gangrena venenosa que ha roído la medula y ha aniquilado todo el cuerpo de nuestro primer imperio» (citada a la p. 51). A conseqüència d'aquesta demonització, van patir una persecució brutal i ferotge. En aquest cas, l'orientació politicocriminal del dret penal de l'enemic també és clara: es van constituir com a figures delictives pertànyer a la maçoneria, a grups comunistes i a altres societats clandestines. S'equiparava el *fet* consumat amb actes preparatoris quan se sancionava la propaganda o la simple pertinència a aquestes organitzacions. El tribunal, seguint l'exemple anterior, també era tripartit i polititzat. Era presidit per algú lliurement designat per Franco i integrat per un general de l'Exèrcit, un *jerarca* de FET y de las JONS i dos lletrats, nomenats també pel cap d'Estat. S'apunta que els judicis eren una pantomima que durava uns minuts, en què les garanties jurídiques eren inexistents, i que es feien amb un secretisme que fins i tot va arribar a molestar alguns quadres del règim quan també ells van ser investigats.

Molt propera en el temps, la Llei del 12 de juliol de 1940 va reconèixer normativament la tendència de l'Estat franquista d'emprar la jurisdicció militar per a les tasques penals; així, va normalitzar-ne la intervenció, amb la consegüent reducció de garanties i terminis per al processat; l'augment de les capacitats inquisitives dels jutges i fiscals, i l'increment de les sancions penals. Segons l'autor, la idea de *nació en armes* es materialitzava en el fet que qualsevol forma de dissidència respecte del Movimiento Nacional es pogués subsumir en alguna de les tipologies delictives de la rebel·lió militar. L'explicació que es donava d'aquesta expansió és que el delictes de rebel·lió és permanent, no instantani, i d'aquí es deduïa que existeix mentre els autors no són detinguts. Posteriorment, les lleis del 2 de març de 1943 van tipificar com a delictes qualsevol actuació que *ajudés* a la rebel·lió. D'aquesta manera no només un delictes ordinari va passar a jutjar-se per la jurisdicció castrense sinó que actes de tipus polític, alguns dels quals eren drets, van passar a ser actes típics de rebel·lió.

Amb l'elevada xifra de població empresonada, molt aviat el règim franquista va haver de plantejar solucions al problema que havia generat el càstig dels suposats delictes relacionats amb la Segona República i la guerra. El pacte amb la realitat havia de passar per reconèixer que no es podia empresonar la meitat de la població. Per tant, Tébar conclou que el càstig idoni es va subordinar a les necessitats estrategicopolítiques. Amb aques-

ta finalitat es va aprovar l'Ordre del 25 de gener de 1940 i es va constituir una Comisi6n de Examen de Penas, encarregada de revisar les resolucions dels tribunals militars. Interessa la casuística que es va desenvolupar en la classificaci6n dels tipus de delinqüència, t6pica d'un dret penal d'autor, i que reflecteix les prioritats politicocriminals del r6gim.

En el capítol II, l'autor de l'estudi analitza la teoria general de l'Estat i la construcci6n doctrinal de l'6poca a trav6s dels treballs monogràfics i de les revistes jurídiques del moment. Sost6 que la nova justificaci6n te6rica i dogmàtica va fer possible legitimar el recurs a la coerci6n (regulada o no) del Govern rebel a totes les esferes de la societat. Finalitzada la Guerra Civil, la ret6rica de l'*any zero* va ser una propaganda que va permetre con- jugar la imatge de *tabula rasa* amb la recuperaci6n de la tradici6n. Resulta interessant la conclusi6n a qu6 arriba T6bar per mitj6 de l'anàlisi dels pen- sadors de l'6poca: tot i haver un intercanvi intel·lectual amb les pot6ncies feixistes des d'abans de la guerra —com ho demostra la gran recepci6n que va tenir al nostre pa6s la divisi6n de Carl Schmitt entre amic (*Freund*) i ene- mic (*Feind*), o l'obra de Del Vecchio—, la doctrina espanyola va adoptar matisos propis. En aquest sentit, no s'acceptava una categoria abstracta de la pol6tica com a enfrontament existencial entre amics i enemics que fos universal i mancada de contingut material. Calia dur a terme algunes modificacions als postulats positivistes, en qu6 tamb6 s'havien d'incloure matisos de caràcter religi6s. Aix6, Francisco El6as de Tejada y Sp6nola afirmava el 1943 que les teories ancorades en la raça rebaixaven la ci6n- cia «a los niveles de la Zoolog6a», que les fonamentades en la llengua eren insuficients i que ni tan sols les teories que pretenien l'adhesi6n a una «fa- ena universal» podien explicar la pol6tica (p. 81). En conseqüència, prete- nia trobar les claus «en la Historia i no por la Historia» (p. 82). Per aquest motiu, els fins pol6tics eren la naci6n i la tradici6n —punt primer de l'apar- tat seg6n del programa de Falange—, convertida en «unidad de destino» quan es tractava de dirigir la mirada cap al futur com a «empresa nacio- nal» (p. 82). Era un programa adornat amb postulats religiosos cristians, amb consideracions morals de reconversi6n de l'*heretge*.

En aquest context, T6bar emfatitza com es van suprimir els drets indivi- duals, als quals s'anteposava la «unidad de destino». L'individu nom6s era comprensible en el marc del *servei* a un dest6 col·lectiu. Aix6 es plasmava

en el Fuero de los Españoles del 1945, en l'article 33, en el qual s'establia que «el ejercicio de los derechos que se reconocen [...] no podrán atentar a la unidad espiritual, nacional y social de España». La tasca principal del nou Estat era articular la nova relació amb l'*home íntegre*, enquadrat de manera orgànica en la comunitat nacionalcatòlica. Les institucions nacionalsindicalistes unien els homes en aquesta comunitat. Com afirma l'autor, hi havia una continuïtat de la persona individual amb la persona social. L'Estat nacional, el Sindicat Vertical i la família eren els únics espais en què la persona es podia desenvolupar. La Llei número 273, del 23 de setembre de 1939, que perdonava per sobre d'altres consideracions jurídiques fins i tot homicidis i actes terroristes si el seu autor formava part de la *comunitat nacional*, és un bon exemple de la manifestació penal de la preeminència de la comunitat sobre l'individu. En una clara transposició de les teories nacionalsocialistes, Antonio Luna García afirmava el 1938 que «lo justo es todo lo que conviene a la Nación, aunque perjudique a los individuos, a los grupos o a las clases, y lo injusto, recíprocamente, es todo lo que perjudique a la Nación, aunque convenga a este individuo, a aquel grupo a otra clase» (citada a la p. 91).

Tébar sosté que les definicions de delictes utilitzades per la doctrina penal, que el consideren com un fet social, representen la plasmació d'aquest discurs en l'àmbit penal. Les teories biologicocriminals d'Edmund Mezger i de Franz Exner també van servir als autors espanyols per desenvolupar les seves teories sobre l'origen del delictes, tot i que, llevat d'algunes excepcions, no es va donar suport a les polítiques eugenèsiques i d'higiene racial, tan esteses a Alemanya i als EUA en aquella època. Així, el 1941 Juan del Rosal considerava que Franz Exner arribava al *juste milieu* en situar-se entre les teories sociològiques o ambientals i les biologicistes. Per la seva banda, Manuel Serrano Rodríguez pretenia resoldre un any més tard el problema de la culpabilitat posant en relació les teories humorals de Sant Tomàs amb les modernes tendències biologicocriminals de Lombroso. Tébar apunta que la seva concepció sobre les finalitats de la pena estava molt a prop del correccionalisme tradicionalista que va acabar sent hegemònic en la política penitenciària de l'Espanya franquista, però les completava amb un sentit biològic. La nova criminologia remarcava l'essència biològica, amb l'examen de la persona de l'autor, la seva herència,

malalties, intel·ligència, alcoholisme, etc. Fins i tot, el seu «mundo íntimo y personal» (Del Rosal, 1941, citat a la p. 95).

Per tant, l'actualització del dret penal va anar acompanyada de la consagració del dret penal d'autor, indispensable per construir un aparell defensiu de l'Estat contra els seus enemics. L'actuació de l'Estat no havia d'esperar al moment de l'acció criminal (al fet en si), sinó que la responsabilitat ja estava determinada, en paraules de Miguel Nenech, sobre la base de «la disposición del fuero interno de cierta duración» (1941, citat a la p. 96), reveladora de *perillositat*. Segons Valentín Silva Melero, es considerava que l'essència del delictes no era només la violació de béns jurídics sinó també la infracció de deures (1942–1943, citat a la p. 96). Pretenent marcar distàncies amb algunes manifestacions d'altres ordenaments penals feixistes, part de la doctrina espanyola va dedicar els esforços a distanciar-se de l'aplicació analògica del dret penal. Tanmateix, el principi de legalitat va ser menyscabat a la pràctica, com assenyala Tébar.

En el capítol III s'analitza el dret penal de l'enemic ordinari, per esclarir si hi va haver canvis importants en la legislació que no s'encarregava de combatre els enemics polítics sinó els delinqüents comuns. En aquest sentit, l'autor dona compte de la Llei número 7, del 5 de juliol de 1938, per mitjà de la qual es va tornar a introduir la pena de mort en el Codi penal comú. Sorpren la seva justificació, en què textualment s'afirma: «Por un sentimentalismo de notoria falsía y que no se compagina con la seriedad de un Estado fuerte y justiciero, fué cercenada la “Escala general de penas”, eliminándose de ella en el Código penal de la nefasta República, la de muerte. Por la presente Ley se restaura en su integridad la susodicha escala [...]».³

També s'analitza la Ley de Vagos y Maleantes, del 4 d'agost de 1933, que, promulgada en l'etapa republicana, va tenir molt bona acollida en el nou règim. Tébar subratlla que va ser aplicada de manera més extensiva i que s'hi van introduir nous tipus d'estats perillosos que la llei original no incloïa. Aquesta norma parteix del sistema penal dualista, en què no només se sanciona amb penes, previstes per als considerats culpables, sinó també amb mesures de seguretat, aplicables a subjectes perillosos. La llei, en un origen, pretenia ser un mecanisme de resposta a la delinqüència pro-

³ Boletín Oficial del Estado, núm. 7 (5 jul. 1938), 90.

fessional o habitual, a la qual també es va afegir l'aplicació de mesures *innocuitzadores* o adaptatives a subjectes perillosos que no havien comès cap delictes. Tenien aquesta consideració els que no poguessin acreditar un mitjà legítim i conegut de subsistència, proxenetes, explotadors de menors, toxicòmans, «los que ocultaren verdadero nombre, disimularen su personalidad o falsearen su domicilio» (article 2.8), o els que revelessin una inclinació al delictes manifestada pel «trato asiduo con delinquentes y maleantes» (article 2.10), entre d'altres. L'aplicació pràctica d'aquesta llei va permetre determinar la perillositat d'un individu basant-se simplement en el seu estil de vida. La falta de recursos per posar en marxa establiments educatius va provocar que les persones culpades de perillositat social fossin finalment recloses a les presons. Tébar assenyala que, malgrat que Jiménez de Asúa veiés aquesta llei com un instrument de defensa de l'Estat i com un intent de reintegrar a la societat els subjectes en situació de marginalitat, la seva aplicació va ser purament repressiva. Ja en la dictadura franquista, es va reformar per incloure-hi, també, a subjectes perillosos que freqüentaven llocs d'estraperlo, i es va utilitzar per sancionar els homosexuals.

Una altra llei en què es perceben les característiques pròpies del dret penal de l'enemic, segons l'autor, i que té a veure amb els principis morals del nacionalcatolicisme, és la Ley para la protección de la natalidad, contra el aborto y la propaganda anticoncepcionista, del 24 de gener de 1941. A més de sancionar qualsevol avortament, tingués el consentiment de la dona o no el tingués, preveia supòsits sorprenents. Un és la punició de la temptativa *inidònia* o el delictes impossible, de manera que podia ser sancionat un intent d'avortament encara que no hi hagués embaràs o que els mitjans amb què s'havia practicat haguessin estat absolutament inadequats, per exemple. També se sancionava la «divulgación pública, en cualquier forma que se realizare, de medios o procedimientos para evitar la procreación, así como todo género de propaganda anticoncepcionista» (article 14) amb penes de presó. Tanmateix, Tébar informa que l'impacte d'aquesta nova norma va ser menor de l'esperat, probablement perquè els casos coneguts deriven d'una mala praxi o de situacions en què hi havia conseqüències per a la salut de les dones que no es podien amagar.

Un exemple de la invasió del dret penal de guerra al dret penal ordinari van ser les lleis contra l'estraperlo del 1939–1941, que l'autor analitza a

continuació. En un context de postguerra en què gran part de la població es trobava en la més absoluta misèria, molt més del que reconeixien els discursos falangistes resumits en el lema de «Patria, pan y justicia», l'Estat va adoptar una política autàrquica, d'inspiració totalitària, que aspirava a assolir l'autoabastiment substituint les importacions per la producció nacional. Tots els sectors de la producció van ser intervinguts i l'Estat va fixar els preus a què s'havien de vendre els productes. El resultat va ser l'episodi de corrupció més gran de la història d'Espanya, d'acord amb diversos estudis. L'autor es fa ressò de nombroses investigacions que evidencien l'efecte dual de l'estraperlo: l'acumulació de capital en poques persones, sota la tolerància del règim, mentre que gran part de la població hi havia de recórrer per poder subsistir. Aquest darrer segment de la societat, el majoritari, va patir la repressió infligida per aquestes lleis, en les quals podia ser competent la justícia militar, a banda de la via administrativa a través de la Fiscalía de Tasas. Fins i tot la Llei del 30 de setembre de 1940 establia que, quan hi hagués indicis del propòsit de pertorbar l'ordre o l'economia nacional per causa dels antecedents i activitats dels infractors contra el règim o de la seva connexió amb elements revolucionaris o expatriats, serien considerats com a delictes de rebel·lió. Tébar destaca que, d'aquesta manera, es continuava la guerra contra l'enemic individual interior, de tipus polític, per mitjà de la repressió penal relacionada amb la política econòmica autàrquica.

Després del repàs d'aquesta normativa i de les exposicions de motius —i de la tramitació parlamentària en alguns casos—, l'autor conclou que també es va introduir un dret penal de l'enemic per a la delinqüència comuna, en què les sancions tenien el mateix caràcter desproporcionat, en què es relativitzaven o desapareixien les garanties processals i en què es perseguien els enemics amb un dret penal d'autor. A això s'hi afegeix la cerca d'efectes intimidatoris, la supressió del principi de legalitat, l'acceptació de la retroactivitat de la llei contrària a reu o l'ampliació de l'arbitri judicial.

La segona part d'aquesta monografia es dedica a l'aplicació pràctica del dret penal de l'enemic a través de l'anàlisi jurisprudencial. Pel que fa a la pràctica del dret penal extraordinari, l'autor selecciona una sèrie de consells de guerra, inusuals per la seva tramitació i destacats pel pes històric dels seus protagonistes, però paradigmàtics del dret penal de l'ene-

mic: són els casos Miguel Hernández, Julián Besteiro, Julián Zugazagoitia i Lluís Companys. L'autor recull amb detall quins van ser els procediments penals, el material *probatori* i les sentències adoptades. En els capítols v i vi duu a terme una interessant recerca sobre la pràctica de la justícia militar i la justícia penal ordinària a Alacant. L'anàlisi es fa a partir de totes les sentències de mort dictades pels consells de guerra en aquest territori (capítol v) i també a partir d'alguns casos en què es van aplicar penes de presó, de més a menys greus (capítol vi), amb l'objectiu d'explorar les diferents manifestacions de l'enemic, segons les representacions de la dictadura franquista. Al darrer capítol es fa una aproximació a la justícia penal ordinària amb l'objectiu d'avaluar si el dret penal de combat franquista va influir a l'hora d'administrar justícia quotidiana.

Resulta especialment interessant per al lector aquesta segona part d'anàlisi jurisprudencial, atès que Tébar identifica amb gran precisió els acusats i els membres del tribunal, com també els testimonis i els avals proposats per l'acusat, que no sempre eren escoltats i difícilment es tenien en compte en aquestes indagatòries genèriques, que sancionaven la simple col·laboració, l'adhesió o la militància a grups que representaven l'anti-Espanya. Les citacions textuais d'atestats, declaracions, motivacions d'interlocutòries i sentències, que reflecteixen l'estat de la justícia penal en el primer franquisme, hi són ben pertinents. Al llarg d'aquestes pàgines, es dibuixa el que l'autor anomena «justícia a l'inrevés», en què determinats drets es converteixen en delictes i desapareixen les garanties processals i penals.

Els dirigents del marxisme, la maçoneria i l'elit intel·lectual contrària al règim, als quals s'atribuïa la responsabilitat d'*infectar* o *enverinar* la consciència de les masses, van ser els principals objectes d'aquesta persecució. No només eren jutjats per la seva col·laboració activa sinó per una espècie de responsabilitat per omissió, derivada de la passivitat o moderació. Així doncs, haver exercit un càrrec republicà i no haver-se posicionat després d'una manera clara i activa a favor del Movimiento Nacional podia derivar en condemna per un delicte de rebel·lió. Però la repressió totalitària també va arribar a la persecució, com a delicte d'auxili a la rebel·lió, de càrrecs intermedis o baixos —com per exemple, membres de comitès d'empreses confiscades— o col·lectius que eren percebuts com una amenaça intel·lectual, com els mestres d'escola. També es perseguïen fets insignifi-

cants —per exemple, representacions d'obres teatrals— o se sancionaven desproporcionadament actes de vandalisme, sense determinar-ne clarament l'autoria. En aquest sentit, la condemna d'un jove a dotze anys de presó per «relacionarse con la quema de una Iglesia» (p. 210) resulta ben il·lustrativa. Són manifestacions de la instauració d'un dret penal d'autor, per exemple, el fet de tenir en compte aspectes morals, com ser favorable al laïcisme, bevedor o persona amb instints ferotges i criminals. Sorpren l'aparició en alguns sumaris de trets estètics que caracteritzen aquest enemic, com «vestir mono y llevar pistola al cinto» (p. 232).

L'anàlisi jurisprudencial també revela les enormes irregularitats processals. Un cop detingut, l'interrogat se sotmetia a una espècie d'*inquisitio generalis*, en ocasions prèvia tortura, en què qualsevol fet descobert es podia tenir en compte per processar-lo. Atès que alguns processos eren sumaríssims i d'urgència, l'advocat defensor no tenia temps material de conèixer l'assumpte i preparar-ne una defensa. Els consells de guerra duraven uns minuts i les apel·lacions o bé eren inexistents o bé inútils. Tébar conclou que hi ha un paral·lelisme entre aquest tipus de justícia i la Inquisició, fonamentat en la referència a Torquemada feta per un jurista, en els discursos de Franco i d'altres falangistes en què s'enaltia l'expulsió dels jueus d'Espanya, en el *turment* utilitzat per obtenir declaracions als interrogats o en la *retractació* prevista per als maçons (p. 233). En canvi les conclusions en relació amb la justícia ordinària apunten que, si bé hi ha manifestacions del dret penal de l'enemic, l'aplicació pràctica resultava més previsible, en la línia de l'Estat dual nazi.

En definitiva, considero que es tracta d'una monografia que fa una aportació recomanable, per la profunditat i precisió de la recerca duta a terme, i que revela una voluntat de justícia transicional, en què el primer pas és el reconeixement de la veritat. També serveix com a advertència útil per al nostre present i futur, ja que posa en relleu les conseqüències nefastes que es poden derivar d'una política criminal fonamentada en el dret penal de l'enemic.

This work is subject to a [Creative Commons Attribution 4.0 International Public License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).